

Psychologické rozdíly mezi ženami a muži neexistují

Zbyněk Vybíral

Katedra psychologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně

Úvod

V podstatě se v tomto příspěvku pouze ptám (a navíc ještě řečnickou otázkou, neboť sám odpověď mám), jestli někteří z psychologů nemají při vynášení soudů o ženách a o mužích předsudky. Jestli myšlení mnoha psychologů není neadekvátně zkresleno stereotypizovanými představami o ženě a o muži. O správném muži, správné ženě atd. Anebo opravdu jen o muži, jen o ženě. Nejkrasnější zobecnování v psychologii totiž konstruuje *psychologického* muže a *psychologickou* ženu.

Příklady konstruovaných reprezentací muže a ženy v odborné a popularizační psychologické literatuře

- U mužů bývají vzrušení a touha vzájemně propojeny, u žen jde často o dva odlišné aspekty. *Psychologie dnes X, 5, s.5 (příspěvek redakce)*
- „Muž chápe nevěru jako porážku. Muž také daleko více žárlí. Žena samozřejmě nevěrou také strašně trpí, ale nakonec se s ní vyrovná snáze než muž.“ (Miroslav Plzák in: *Psychologie dnes 9, 10, s.1-3*)

Muži a ženy jako samci a samice

Občas se v měsíčníku *Psychologie dnes* objeví přejmenování mužů na samce a žen na samice. Za posledních 12 měsíců tomu tak bylo hned v několika článcích a u několika autorů.

- Říjen 2003, rozhovor s Miroslavem Plzákem. *Muž je naprogramován tak, aby oplodnil co nejvíce samic, žena si zase vybírá nejkvalitnějšího alfa samce.*
- Říjen 2003 (stejně číslo PD): *... opuštěného partnera, který těžce nese ztrátu partnerky... pracovně označujeme jako druhého samce, zatímco... „vítěze“ jako prvního samce... Ve středu našeho zájmu a někdy i terapeutické intervence se ocitá druhý samec... Pro druhého samce bývá typické, že si marně... láme hlavu nad tím, proč právě on... krátce po rozchodu je největší pravděpodobnost, že druhý samec vyhledá psychologickou pomoc. Vše z článku Ivo Müllera, psychologa.*

Květen 2004, rozhovor se sociobiologem Fryntou. Na tomto rozhovoru si lze dobře ukázat, jak někteří odborníci skáčou rychle ze světa zvířat do lidského světa, přenášejíce „data“ o slepicích, krysách nebo želvách na lidi. Sledujme:

- *Když se podíváme třeba na studie o myších, zjistíme zajímavé věci. Samice, která byla... obklopena samci... vykazuje později v životě chování podobnější samcům... Což v podstatě říká, že alespoň u savců je základním stavem pohlaví samičí a to je prenatální expozice pohlavních hormonů změněno v pohlaví samčí. Muž je tedy něco, co vznikne ze ženy vlivem hormonů.*

Nebo jiný příklad skákání sem a tam. Dochází čtenáři tento mišmaš?

- *U mužů jsme zvyklí automaticky předpokládat vyšší agresivitu. Naproti tomu u žen se domníváme, že nic takového neexistuje. Ovšem řada studií zejména na zvířatech ukázala, že samičky jsou velmi agresivní. Muži naproti tomu museli v pravěku kooperovat.*

Na poslední větě je pěkně vidět, že **muži** jsou někdy probíráni tak a tak, **naproti** samičkám... Odbyly bychom tyto příklady snadno s tím, že patří na konferenci sociobiologů nebo etologů – kdyby nebyly vybrány ze soudobého českého popularizačního psychologického měsíčníku. Ostatně: k tradici experimentální, laboratorní psychologie (a tedy ke zkonstituování psychologie jako vědy) neoddělitelně patří pokusy na krysách, psech, švábech, kuřatech a jiných zvířatech a zkoumání (někdy rychlá) vyvozování závěrů, které by se daly použít i pro charakterizování chování člověka. Na laboratorní zvířata byl dlouhá desetiletí vázán výzkum emocí a takových projevů chování, jako je naučená bezmocnost, reakce na opakované exponování určitým podnětům, inhibice chování, facilitace, u zvířat byly zkoumány výrazy emocí. Všechno začalo Darwinovou prací *Expression of Emotions in Man and Animals* v roce 1872, kterou psychologové nejen že nenechali zapadnout, ale často se na ni odvolávali (jmenujme za všechny třeba jednoho z největších „psychologů emocí“ Paula Ekmana). Stačí si vzít do rukou vybrané spisy Zajonce (2004), číst Seligmana... Pochopíme, že induktivní přeskokování ze zvířete na člověka (naopak nikoliv) je v psychologii vědeckou normou a územ. Člověk ale není makak, netváří se jako opice a nehoufuje se podobně jako slípky.

Bifurkace a lidé s předsudky

Na několika místech své zásadní práce o předsudcích hovoří Gordon Allport o bifurkaci (*bifurcation*). Termín označuje vidlicové rozbíhání se do dvou směrů a přeneseně vidění jen dvou možností, dvou cest, a často dvou hodnot. V psychologii, jež si všímá kategorizování a vytváření klasifikačních soustav, hovoříme o dichotomizaci. Dichotomizující jedinec si představuje **jenom** dvě možnosti, konstruuje si jen dvě skupiny lidí (a k nim atribuuje), polarizuje a hlavně hodnotově zjednodušuje: na jedné straně jsou věci dobré, na druhé špatné. Allport viděl, jak se tento neblahý redukcionistický jev vyskytuje v myšlení a postojích Američanů a dotýká se **rozdělování a oddělování** lidí. Jedinci s bifurkačním myšlením často předsudečně hodnotí lidi na základě příslušnosti k jedné ze dvou skupin. Myšlenky, hodnocení a očekávání se pak týkají bělochů a černochů, Židů a ne-židů, katolíků a protestantů, Hispánců, orientálců... Anebo také mužů a žen. Josef je prostě muž... Marie je holt žena... Takové myšlení vede velmi snadno k segregaci, udržuje předsudky, lehce svádí k nenávisti, despektu, odsouzení...

Přínosem Allportova díla mimo jiné bylo, že toto kognitivní, emocionální a postojové „**dvojkové**“ zjednodušování určil jako jeden z klíčových rysů lidí s předsudky. Lidé, kteří se řídí silnými předsudky, prošli v dětství spíše autoritářskou a rigidní výchovou, velmi často (minimálně slovně) hostilní k příslušníkům jiných skupin. Tedy takovou výchovou, která přispívala k vytváření silných stereotypů a naučila dítě stereotypizovat.

Není od věci připomenout si zde, jak charakterizoval jednotlivce s předsudky Allport. V kognitivní oblasti má sklon více generalizovat a dichotomně kategorizovat. Dichotomní kategorizace znamená právě ono vytváření „dvojic“ (na jedné straně jsou muži, na druhé ženy; na jedné straně muslimové, na druhé katolíci). V samotné povaze dichotomního rozštěpení a oddělování je redukcionismus (zjednodušování si pohledu na svět) – a polarizace, tendence argumentovat extrémními příklady. Předsudečný jedinec má sklon držet se rigidně jednou utvořených myšlenkových kategorií. Jeho

myšlení se vyznačuje zveličováním cizích „třísek“ (pro „třísky“ u druhých nevidí „trámy“ u sebe). Má tendenci považovat něco svého, co patří např. k jím vyznávanému náboženství, za jediné správné nebo dokonce za jedinou Pravdu o světě. Myšlení je rigidní, málo diferencované, nemá rádo dvojznačnosti; soudy bývají rychlé a unáhlené.

Z psychodynamického hlediska se u něj vyskytují

- a) projekce (je vždy snazší vidět u druhých, co nechci vidět u sebe, přenést na ně, promítnout do nich: zlé úmysly, nepřizpůsobivost, agrese...)
- b) potlačení (Allport si vypůjčil psychoanalytický pojem *represe* – doplňkový koncept k projekci)
- c) přemístění agrese a její zacílení na vhodný terč.

K postojovým charakteristikám patří zvýšená míra moralizování, různé projevy patriotismu a vlastenectví.

Bifurkace a lidé s předsudky – o ženách a o mužích

Už Allport (1954) označil jako jednu z aplikačních oblastí pro „umist'ování“ předsudků rozdíly mezi muži a ženami.

Musím se přiznat, že nevěřím v této oblasti ani jednomu z výzkumů. Resp. (a přesněji řečeno), beru každý závěr vyslovený o ženách versus mužích s rezervou. Kategorie „žena“ a „muž“ jsou pro mne (chce se mi na tomto místě říct: *právě proto, že jsem psycholog*) příliš obecné a psychologicky blíže neurčitelné (jsou určené jen biologicky) – k tomu, aby o nich bylo možno vynášet jakékoliv nespécifické psychologické atribuce. Totéž platí, podle mého názoru, rovněž o děvčatech a chlapcích. Sdílím na tomto poli Allportovu skepsi vyjádřenou autorem na konci 5. kapitoly díla *O povaze předsudků*:

„Jedna studie nás ujišťuje o tom, že ženy jsou zatíženy předsudky více než muži. Jiná prohlašuje na základě stejně pádných důkazů – získaných však u jiného vzorku –, že předsudky mají častěji muži než ženy... V současnosti by asi bylo nejlepší dohodnout se na tom, že takováto tvrzení snad platí pro jednotlivé studie, nejsou však pevným základem pro jakékoliv zobecnění.“

Podobně jako Allport odmítl spekulace o tom, jestli jsou více předsudeční muži, nebo ženy, odmítám spekulovat o tom, jestli to ženy mají těžší (a muži lehčí), jestli mužům splývá touha a vzrušení v jedno (zatímco ženám nesplývá) – odmítám spekulovat v rovině zobecnění. Z hlediska psychologického nesčetněkrát zjistíme, že Karla je v něčem podobnější Karlovi, než své kolegyni (a další ženě) Janě. A že Jana má mnoho podobného s Eduardem, ale že s Eliškou si podobné nejsou téměř v ničem. A – psychologicky vzato – bychom měli spět k poznání Karly, Karla, Jany, Eduarda a Elišky, a ne k poznání „mužů“ a „žen“.

Lingvistická a kategoriální souvislost

Na našem polarizujícím myšlení a usuzování o ženách a mužích má svůj podíl i jazyk, jazyková tradice. Slova žena a muž tvoří mnohem spíše **jazykovou** opozici, než-li by v pravém smyslu znamenala opozici psychologickou – např. opozici psychologických rysů. Jazyková opozice je

ovšem velmi potentní, vede k dalšímu (jazykovému) asociování. Moscovici zformuloval velmi podnětnou myšlenku takto:

„Ve francouzštině, tak jako v mnoha jiných jazycích, existuje opozice **muž / žena**, jež umožňuje, aby se z ní odvozovala konceptuální témata (**muž = síla; žena = šarm**), která pak *po dlouhou dobu* modifikují (*go to shape*) naše chování, projevování se a navíc i naše obrazy, ale která se nám rovněž nabízejí jako 'sémantická jádra' generující a organizující diskurzivní režimy, naše kognitivní a kulturní pozice, jinými slovy celé argumentační třídy ('**feminismus**' versus '**mužský šovinismus**', '**žena v domácnosti**' versus '**pracující žena**')“ (Moscovici 2000, s.179).

Tento úryvek je myšlenkově velmi hutný. Samo konceptuální schéma (např. muž = síla), kulturně ustálené, tradiční, fixované třeba po staletí – utváří naše chování (dává mu tvar; *go to shape*). Jedna věc jsou předsudky a stereotypy (jak o nich psal Allport), druhá věc, ještě hlubší, je sociální reprezentace „ženy“ v našem myšlení a v naší kulturní pozici. Proč „v pozici“? Dá se předpokládat, že si o ženách myslí něco jiného muži v odlišných pozicích v dané kultuře? Něco jiného manažeři, něco jiného psychologové, něco jiného studenti na střední škole, něco jiného bezdomovci? Tzv. diskurzivní režim o ženách v kasárnách nebo ve věznici je určitě jiný než diskurzivní režim na vysoké škole nebo dejme tomu na faře. Přestože od sebe tyto režimy řeči a vyjadřování a smýšlení nejsou odděleny, ale prolínají se. Žena není jedinou kategorií, je vždy **viděna z** – té či oné pozice; a přesto ve slově žena zůstává jisté „sémantické jádro“.

Musíme se smířit s tím, že slova, jichž používáme pro své popisy žen a mužů, nejsou významově (neutrálně) rovno-cenné. Představitel sociálního konstrukcionismu K. Gergen (2001) např. upozornil na to, že slova „ženský“ nebo „černý“ jsou v Americe atribuována s představami o emočním či iracionálním. Popis a analýza světa proto nemohou být a nejsou objektivní – už z hlediska analýzy popisujícího jazyka. Nemáme šanci říct cokoliv objektivního o mužích a ženách.

Ještě jinými slovy (mimo jiné o leporelu)

V knize *Psychologie jinak* píšu v kapitole „Dichotomie a protiklady: pseudoproblémy v psychologii?“ trochu jinými slovy přibližně toto:

Pseudo-psychologické uvažování (a psaní, vynášení soudů) o ženách a mužích na principu *bud'–anebo* vnucuje našemu myšlení logiku pouze dvou hodnot (*two-valued logic*). Bud' jsou upovídanější muži, nebo ženy.

Allport upozornil na paralelu s dětským zjednodušeným tříděním na hodné a zlé. Pohlédneme-li na to z vývojového hlediska, tak pokud polarizujeme způsobem *bud'–anebo*, držíme se nedozrálého infantilismu uvažování. Málokdo v tomto sále by si to připustil. Zejména mezi psychology či psychoterapeuty hned uslyšíme racionalizování a obhajování logiky „pouze dvou cest“, logiky závěrů vynášených na jedné straně o chlapcích a na druhé straně o děvčátkách. Jako by i pro psychology někdy nebyly věci šedé, smíšené, takové **a zároveň i jiné**, věci, události a lidé s odstíny – hodnotitelné **ad hoc** nebo podle toho, z jaké strany se na ně díváme. Jako by i psychologové (a někdy hlavně oni!) museli polarizovat a rozdělovat svět. A konstruovat **jednodušší** svět lidského myšlení, svět zjednodušený někdy až na leporelo.

Jakou výpověď o světě přináší leporelo? Jak se má leporelo ke světu? Asi bychom začali odpovídat různě, ale na jednom bychom se více méně shodli: leporelo je velkým, velmi názorným zjednodušením obrazu světa, zredukovaným na několik málo rysů zobrazovaného světa. Tvůrce leporela vybral z miliónů jeho detailů, rysů a facet jen základní znaky.

Nekreslí psychologové někdy něco podobného jako leporela, když vykreslují *jako by psychologické* obrázky žen a mužů a předkládají je veřejnosti?

Příměr k leporelu není od věci. Mohl bych zde spolu s kolujícím leporelem nechat nahlížet dejme tomu do románu Arundhatí Royové. A zeptat se, kde budete hledat spíše poučení o psychologii lidí. Většina z nás by ukázala na román, ale pak bychom se zarazili. Vždyť oproti poznání, které načerpáme o světě žen a mužů z románu, z četby v dospělosti, *jakési vědomosti, povědomí* o světě, které jsme získali z leporel a pohádek, jsou v nás pravděpodobně vštípeny mnohem důkladněji, hlouběji.

V sociální psychologii je velmi málo podložených závěrů a pokud vím tak žádné *zcela* zobecnitelné závěry o rozdílném chování malých sociálních skupin žen a mužů, o rozdílném vystupování v roli, o rozdílné facilitaci, o rozdílné iniciaci do skupin, o rozdílných způsobech odměňování a trestání. Podobně se v obecné psychologii nesledují rozdíly mezi muži a ženami, když se probírá vědomí, paměť, pozornost... V kognitivní psychologii není znám jediný generalizovaný a validní závěr o jiném způsobu řešení problémů nebo jiném způsobu učení u žen a u mužů. – Troufám si proto tvrdit, že dichotomie ženy – muži je více populární, více nepodložená než podložená, více sociologická než psychologická.

Přesto se dichotomie „muži – ženy“ tradují

Opravdovým semeništěm pro polarizování a generalizování rozdílů je psychodynamická literatura (často odvozená z psychoanalytických spekulací). Knihy psychoterapeutů a pro psychoterapeuty. Zobecněními se to v nich jen hemží. Zobecněnými, byť nezobecnitelnými. Jen za poslední rok a půl se objevila řada tvrzení v knihách Poněšického, Trapkové s Chválou, Kastové, ze starších titulů vyšla Ženská psychologie Horneyové. Čteme, že u chlapce má mateřský komplex jiný vývoj než u dívky (Kastová), že separace syna z otcovy náruče v dětství se uskutečňuje jinak než separace dcery od otce (Trapková, Chvála). Co nám tyto náhledy a tato tvrzení říkají? Že kluk v rodině prožívá vztah s maminkou a tatínkem jinak než holka? – Vždycky jsem vůči takovým tvrzením (a ve zmíněných a dalších knihách je jich opravdu hodně) namítal a budu namítat dál: není univerzální hoch. Není univerzální syn. Není univerzální dcera! Tato zobecnění nemají skoro nic společného s přibližováním se k individuální pravdě. Tady se hledají jen rozdíly. Ty jsou však mezi lidmi, především. Náhodou jsou některými z těch lidí dívky. A jinými lidmi hoši.

Chci (znovu) říct, že rozdíl mezi jednou dcerou a jinou dcerou může být větší než rozdíl mezi chlapečkem a holčičkou.

Proč se tedy v psychodynamické literatuře stále udržuje tolik zobecněných rozdílů? Terminologií řízené nabídky a vyvolané (a tudíž také řízené) poptávky bych se odvážil říct, že psychology vnucenou nabídkou (od Freuda) se dnes udržuje a řídí vytvořená poptávka – po tomto druhu pseudopsychologie. Novináři se na řadu z nás obracejí snad denně – a často chtějí něco o rozdílech. Třeba jak jinak ženy a muži myslí... Něčím se lidé bavit musí. A věčné probírání rozdílů mezi Evou a Adamem patří k zábavě.

Kdybychom chtěli shrnout nešvary popularizační psychologie, pro kterou jsou mimo jiné *rozdíly mezi ženami a muži* velmi častým terénem pro přidělování rychlých nálepek, pak by mezi nimi nechyběly:

1. Deindividuace psychologického vyjadřování. Popisovaný člověk cítí, že výrok není „o něm“, „o ní“, že odborník se trochu přezíravě vyjadřuje o „lidech“, většině žen, většině manželek, manželů, podvedených, psychotických, neuroticích apod.

2. Depersonalizace. Někdy je vyjadřování psychologů tak reifikační, že má popisovaný člověk pocit, jako by byl jen objekt, věc, přihrádka, nálepka apod. Někteří lidé mohou mít např. při hospitalizaci pocit, že jsou vzduch, že jsou neviditelní, že jsou tak ignorováni, že to v nich poškozují sebepojetí jako hodnotné lidské bytosti.
3. Dehumanizace. Stavět muže *naproti* samičkám (samicím) znamená dehumanizovat pohled na ženy, žena je v tomto srovnání „krácena“ na svém lidství, je s ní – minimálně jazykově – zacházeno jako se zvířetem.
4. Neoprávněné generalizace. Vedou k šablonovitému, více antropologickému (biologickému, lékařskému, sociologickému a *jinému vědnímu*) popisu, vytrácí se zájem o jednotlivce. Některé neoprávněné generalizace navíc neříkají **nic validního**.
5. Sociobiologizace a jiná zatraktivňování psychologie.

Shrnutí aneb Myslím si, že...

- Psychologické rozdíly mezi ženami a muži neexistují. Jejich zmiňování, rozebírání, tradování a opřádání příklady patří k pokleslé novinářské psychologii. Novinářská a širší masmediální psychologie, šířená hojně televizí, rozhlasem i internetem, je spíše **tak zvanou** psychologií. Často je svou podstatou zábavní, klišovitá a myšlenkově tupá. Je to redundance ke zdravému selskému rozumu (v tom lepším případě), v horším případě se jedná o trochu sofistikovanější podoba televizního bavičství.
- Psychologie v pokleslé podobě nabízí kvazi-expertství a kvazi-expertizu. Podíváme-li se na podobné texty kriticky, zjistíme, že jsou založeny na nepodložených hypotézách, že jde jen o „učně“ vyslovované banality... Tvůrci mediální zábavy využívají (stále ještě) přitažlivosti slova „psychologie“; status psychologa, psycholožky (stále ještě?) je status experta „na život“.
- Ve skutečnosti dochází k velkému (a vleklému) hazardování s naším oborem, obor psychologie je stahován do žumpy laciností a neseriózností.
- Jestliže tvrdím, že zobecněně vzato psychologické rozdíly mezi ženami a muži neexistují, tak samozřejmě uznávám nejen rozdíly biologické, ale i kulturně antropologické (např. v tom, jak jsou v některé kultuře vychovávaní chlapci a jak *jinak* dívky).
- Mnoha psychologům jako by se stalo, že přestali být ze své podstaty psychology. Stali se „ve věci mužů a žen“ více antropology nebo sociobiology.
- Budu rád o tématu svého příspěvku diskutovat s kýmkoliv, ale asi budu nadále tvrdit, že je řada psychických rozdílů mezi Karlem a Karlou – a také mezi Karlem a Eduardem.

Literatura:

- Allport, Gordon W. (1954/2004?). *O povaze předsudků*. Praha: Prostor. (Vydání se připravuje.)
- Gergen, K.J. (2001). Psychological Science in a Postmodern Context. *The American Psychologist* 56, 803-813.
- Moscovici, S., Duveen, G. (2000). *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.

VYBÍRAL, Zbyněk. Psychologické rozdíly mezi ženami a muži neexistují.

In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.